

İstanbul'da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş

(Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikayesi)

Ömerül Faruk Bölükbaşı

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Kuruş XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı para sisteminin temel birimi haline geldi. Osmanlı kuruşu XVII. yüzyıl boyunca devam eden ve akçenin gümüş içeriğini tüketen krizin ardından ortaya çıkmıştı.¹ Ancak kuruşun doğuşu ve kuruşa dayalı sistemin tam anlamıyla teşekkülü ani bir değişimin değil, uzun bir sürecin ürünüydü. XVII. sonlarında Osmanlı idarecileri para sisteminde reform yapmak için harekete geçmişler, 1688 yılında tamamlanan operasyonla darphanenin para basım tekniğini ıslah etmişlerdi. Müteâkiben Avrupa sikkeleri tipinde iri boyda gümüş sikke basımına girişmişler, 1690 yılında ilk defa zolota basmışlardı.

Piyasada zolota tedavül ederken hesaplamalar başka bir para birimi üzerinden yapılıyordu. Darphanede fiilen basılmayan bu para

1 İstikrarsızlığın hakim olduğu dönem için şu eserlere bakılabilir: Halil Sahillioğlu, “Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1958; Baki Tezcan, “The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited” *Journal of the Economic and Social History of Orient*, 52 (2009), 460-504; Şevket Pamuk, “Kuruş” *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 458-459.

birimi esedî kuruştı. Aslında esedî kuruş denildiğinde Hollanda sikkesi *leeuwendaalder* anlaşılıyordu. Lakin artık söz konusu olan Hollanda thalerinden tamamen farklı, rayici 120 akçeye sabitlenmiş bir hesap parasıydı. Zolotanın değeri ise hesap parası esedînin 2/3'ü yani 80 akçe olarak belirlenmişti.² Darphanede sadece zolota basılması, esedî kuruşun ise hesap parası olması geçici bir durumdu. Sistemin tam anlamıyla teşekkülü darphanede esedî kuruş basılmaya başlanması ve zolotanın değerinin esedînin 3/4'üne çıkarılmasıyla gerçekleşecekti. Peki, bu ne zaman oldu? Osmanlı para sisteminde kuruş devri gerçek anlamda hangi tarihte başladı? Bu soruların cevabı arandığında literatürdeki bilgilerin yetersiz olduğu ve birbiriyle çeliştiği görülür.

Meselenin başlangıcı hakkında, yani zolota basımı ve hesap parası esedînin tesisi gibi konularda Halil Sahillioğlu'na kadar olan literatür yetersiz ve hatalıdır. Sahillioğlu seleflerinin yanlış değerlendirmelerini düzeltmiş ve meseleyi vuzuha kavuşturmuşsa da reform sürecinin sonraki safahatını tam anlamıyla izah edememiştir. Sahillioğlu'ndan önceki literatür, bütün eksikliklerine rağmen kuruşun doğuş sürecinin son aşamasını, daha açık ifadeyle Sahillioğlu'nun eksik bıraktığı kısımları doğru şekilde tespit etmişlerdi. Ancak Sahillioğlu ve halefleri, seleflerinin vardığı doğru sonuçları peşinen göz ardı etmişler, yerine sağlıklı bir açıklama da getirememişlerdir. Neticede meselenin bazı yönlerini aydınlatan, birtakım yönlerini ise gözden kaçıran birbirinden kopuk birçok değerlendirme ortaya çıkmıştır. Bu ise işi tam bir muammaya dönüştürmüştür.

1. Osmanlı Tarih Yazıcılığında Kuruşun Doğuşu Meselesi

Osmanlı kuruşunun ortaya çıkış sürecine ilişkin bildiklerimizi büyük oranda borçlu olduğumuz kişi merhum Halil Sahillioğlu'dur. Osmanlı para tarihi çalışmalarının duayeni olan Sahillioğlu, XVII. yüzyıl sonlarında darphanede gerçekleştirilen teknik reformu ve Osmanlıların zolota basmaya başlamasını ayrıntılı şekilde anlatmış, sistemin diğer unsurları olan pâre ve akçeye ilişkin de doyurucu bilgiler

2 *MAD.d*, nr. 2730, s. 165; *MAD.d*, nr. 4135, s. 6; İE.DRB, 2/202; İE.ML, 110/10453; Sahillioğlu, "Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1965, s. 91-92.

vermiştir. Basılan paraların literatürde yanlış bilinen standartlarını doğru şekilde tespit etmiş, hesap parası esedinin sistem içindeki yerini de tanımlamıştır. Fakat konuya olan büyük katkısına rağmen, iki noktada meseleyi aydınlatmak yerine karmaşık hale sokmuştur. İlk Osmanlıların hangi tarihten sonra esedî tipinde kuruş basmaya başladığı ve bunu düzenli bir faaliyet haline getirdiğidir. Diğeri ise zolotanın değerinin ne zaman esedînin 3/4'üne çıkarıldığdır.

Sahillioğlu darphanede ilk esedî kuruşun 1701 yılında basıldığını; 8,2 dirhem vezninde, altmış ayarında olduğunu; lakin esedî basımının sürdürülmediğini belirtir. Tekrar ne zaman esedî basılmaya başlandığına ve bunun hangi tarihten itibaren düzenli faaliyete dönüştüğüne ise temas etmez.³ Gerçektende darphane defterleri böyle bir sikke basıldığını gösterir. Yalnız söz konusu sikke esedî kuruş olarak kabul edilebilir mi? Bu sorunun cevabını ilerleyen kısımlara bırakarak konuya devam edelim.

Sahillioğlu zolotanın değerinin ne zaman esedînin 3/4'üne çıkarıldığı sorusuna ise erken tarihli çalışmalarından birinde 1719,⁴ daha sonraki bir eserinde ise 1717 senesi cevabını verir.⁵ Özetle Sahillioğlu XVII. yüzyıl sonlarına başlayan reform sürecini büyük oranda izah etmiş, ancak meselenin ikmali anlamına gelen asıl kuruş darbının tarihini ve nasıl gerçekleştiğini tespit edememiştir.

Sahillioğlu'nun haleflerinden Şevket Pamuk,⁶ Edhem Eldem⁷

• — — — •

3 Sahillioğlu, "Esedî" *DİA*, İstanbul 1995, XI, 368-369; Sahillioğlu, "Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi", s. 90-107 (8,2 dirhemlik sikke hakkında özellikle s. 91; s. 106).

4 Sahillioğlu, "Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi", s. 103.

5 Sahillioğlu, "Esedî", s. 368-369.

6 Şevket Pamuk kuruşun doğuşuna giden süreci zolota darbıyla başlatır. İlk zolotaların 6 dirhem, III. Ahmed döneminde basılan ilk esedî kuruşların ise 8 dirhem ağırlığında olduğunu söyler. Bu tespitlere kuruşa dayalı para sisteminin oluşumunun 1720'lerde tamamladığı bilgisini eklemektedir. (Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 175-176; Kuruş, 458-459; "The Recovery of the Ottoman Monetary System in The Eighteenth Century" *Ottoman Past and Today's Turkey*, ed. K. Karpat, Leiden- Boston 2000, s. 188-211).

7 Edhem Eldem bu dönemde basılan zolotaların ağırlığın 6 ila 6,25 dirhem arasında olduğunu söylemektedir. İlk basılan kuruşların ağırlığını ise 8,5 dirhem olarak verir (Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul in The Eighteenth Century*,

ve Brian D. Johnson⁸ Sahillioğlu'ndan farklı olarak kuruşun Sultan III. Ahmed döneminde ortaya çıktığını iddia ederler. Nümismatik verilerce teyit edilmediği için olsa gerek 1701 tarihinde basılan 8,2 dirhemlik sikkeyi esedî olarak kabul etmezler. Zolota-esedî rayicinin ne zaman 3/4'e çıkarıldığına hiç temas etmezler. Atom Damalı ise Hicrî 1108 (Miladi 1696-1697) tarihinde Osmanlı piyasasında tedavül eden leeuwendaalderlerin üzerindeki nakış ve resimlerin değiştirilmesi olayını Osmanlı kuruşunun doğuşu olarak kaydeder.⁹ Dolayısıyla kuruşun doğuşu hakkında üç farklı görüş vardır; Sahillioğlu 1701 yılını; Damalı 1696-1697 yılını; Pamuk, Eldem ve Johnson ise Sultan III. Ahmed dönemini işaret eder.¹⁰ Bu yaklaşımlardan acaba hangisi doğrudur?

• — — — •

Leiden 1999, s. 159-161).

8 Brian D. Johnson, "The Ottoman Currency System (1687-1754)", Unpublished Ph.D Thesis, University of Washington, 1999, s. 68-77, 98-101.

9 Atom Damalı II. Süleyman'ın bastırıldığı zolotaları "Süleymanî zolta" biçiminde kaydeder ve vezinleri 6 dirhemdir der. Ayrıca Sultan III. Ahmed devrinde 6,25 dirhem vezninde, 60 ayarında zolota kesilmeye başlandığını, bunun değerinin de 90 akçe kabul edildiğini belirtir. Bu bilgilere Osmanlı para sisteminde yapılan reformun III. Ahmed devrinde tamamlandığı tespitini ekler (*Osmanlı Sikkeleri Tarihi*, İstanbul 2012, VI, 1866, 1932-1933, 1999-2000).

10 Osmanlı para tarihi ve nümismatiğine dair yazılmış pek çok eserde konuya ilişkin doğrudan veya dolaylı değerlendirmeler vardır. Mustafa Öztürk, Nuri Pere ve Ekrem Kolerkılıç Sultan II. Süleyman devrinde zolota basılmasını kuruşun doğuşu olarak zikretmekte, fakat basılan zolotaların standartlarını da yanlış vermektedirler (Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, s. 175; Ekrem Kolerkılıç, *Osmanlı İmparatorluğunda Para*, Ankara 1958, s. 73; Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, Ankara 2002, X, 802-822). M. Belen, II. Süleyman'ın bastırıldığı zolotaları kuruş şeklinde zikretmekte ve standartlarını yanlış olarak vermektedir. Ayrıca vekayinüvis Raşid Mehmed Efendi'nin verdiği ve ayrıntılarına aşağıda temas edilecek olan hatalı bilgileri tekrar etmektedir (M. Belen, *Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler*, çev. M. Ziya, İstanbul 1931, s. 20-28, 202-204). Ahmed Refik de Raşid'in verdiği hatalı kaydı aynen nakletmekte, herhangi bir sorgulama yapmamaktadır ("Osmanlı İmparatorluğunda Meskûkât", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, XV, sayı: 10, (87), s. 227-254). M. Z. Pakalın kuruş basımının 1687 yılında zolota darbıyla başladığı ifade eder. Ancak bunların standartlarını yanlış olarak yazar. Ayrıca Hicrî 1108 yılında (Miladi 1696-1697) yapılan operasyona da temas eder (*Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 326-328). Başka bir eserinde ise vekayinüvis Raşid'in hatalı kaydını aynen tekrar eder. Herhangi bir düzeltme yapmaz (*Maliye Teşkilatı Tarihi*,

Problemin çözümü için en başa dönülmesi, daha önce göz ardı edilmiş verilerin yeniden incelenmesi gerekmektedir. Aslında sorunun ortaya çıkışı dönemin vekayinüvisi Raşid'e kadar geriye gider. Raşid Mehmed Efendi, Hicrî 1131 (Miladî 1719) yılı hadiselerini zikrederken gümüş pahalandığı için darphanenin gümüş bulmakta ve sikke basmakta zorlandığını, piyasada tedavül eden paraların İran tarafına kaçtığını anlatır. Ardından alınan tedbirleri aktarır. Yapılan incelemeler sonucu Osmanlı zolotasının yüksek ayarlı olduğunun anlaşıldığını, bu nedenle zolotanın 80 akçe yerine 90 akçeye tedavülünün daha uygun olacağına karar verildiğini, ilaveten darphanenin gümüş alırken ödediği bedele zam yapıldığını anlatır. Ayrıca 8,25 dirhem vezninde yeni bir zolotanın basıldığını ve bunun da 90 akçeye tedavül etmesine karar verildiğini kaydeder.¹¹ Raşid'in verdiği son bilginin hatalı olduğu; 6,25 dirhem veznindeki zolotanın değeri 80 akçeden 90 akçeye çıkarılmışken; 8,25 dirhem veznindeki yeni sikkenin 90 akçeye tedavülünün mümkün olmadığı açıktır.¹² Aslında darphanede basılmaya başlanan yeni sikke kuruştur.

Raşid'in verdiği bilgileri diğer verilerle kıyaslayan dikkatli uzmanlar vekayinüvisin hatasını hemen fark etmişlerdir. Önemli bir kısmı XIX. yüzyılda kaleme alınmış olan eserlerde söz konusu hata

• — — — —

Ankara 1977, II, 145-147). Robert Mantran ise kuruş basımının 1687 yılında başladığını söyler (*17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, çev. M. A. Kılıçbay, E. Özcan, I, 220-229). Haim Gerber de Mantran gibi Osmanlıların 1687-1688 yılında esedî kuruş basmaya başladığını öne sürer ("The Monetary System of The Ottoman Empire" *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, vol. XXV/Part III/ October 1982, s. 311). Daniel Panzac 1687 yılında zolota, 18. yüzyılın başında ise kuruş basıldığını ifade etmektedir ("La Piastre et le Cyclotron, Essai sur les Monnaies Ottomanes (1687-1844)" *Turcica*, 34/2002, 171-188) Tolga Akkaya ise Sahillioğlu'nun tespitlerini aynen tekrarlamaktadır ("The Evolution of Money in The Ottoman Empire", 1326-1922, Bilkent University, Dan. Halil İnalçık, s.54-55).

11 Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Haz. A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır, A. Z. İzgöer, İstanbul 2013, s. 1168-1169.

12 Kayıтта hata olduğu çok açık bir şekilde ortadayken -bir önceki dipnotta da gösterildiği üzere- M. Belen, Ahmed Refik, M. Z. Pakalın, İbrahim Artuk gibi pek çok isim vekayinüvis Raşid'in verdiği hatalı bilgiyi sorgulamadan aynen tekrar etmişlerdir.

düzeltilmiştir. Sırasıyla Stanley Lane-Poole,¹³ İsmail Galip,¹⁴ Süleyman Sûdî Efendi¹⁵ ve Hasan Ferid,¹⁶ 1131 yılında basılan 8,25 dirhem veznindeki sikkenin kuruş olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Diğerlerine kıyasla Süleyman Sûdî'nin açıklamaları daha ayrıntılıdır. Meskûkât-ı Şâhâne İdaresi müdürü iken darphanedeki eski defterleri incelediğini ve kayıtlardan birinde Hicrî 1131 yılında 8,25 dirhem vezninde, yüzde 60'ı gümüş, yüzde 40'ı bakır olan karışımdan 120 akçe değerinde kuruş basıldığını gördüğünü yazar. Konuya ilişkin yorumlarına devam ederek, Hicrî 1131 yılında kuruş basılmasıyla Osmanlı para sisteminde vahid-i kıyasî olarak artık akçenin değil kuruşun kullanılmaya başlandığını söyler.¹⁷ Kuruşun ortaya çıkışı sürecinin son safhasını aydınlatan bu açıklamalar daha sonra neredeyse bütünüyle göz ardı edilmiştir. Bunun tek istisnası İbrahim Artuk tarafından kaleme alınan “Zolota” başlıklı ansiklopedi maddesidir. Ancak ilginç bir şekilde Artuk başka bir eserinde Raşid tarihinde yer alan hatalı bilgileri aynen tekrar etmektedir.¹⁸

2. Osmanlı Kuruşunun Doğuşuna Giden Geçiş Süreci (1690-1719)

Darbhâne-i Âmire'de ilk defa 1690 yılında zolota basılmıştır. Osmanlılar zolota basarak kuruşa dayalı para sisteminin teşekkülüne giden sürecin ilk adımını atmışlardır. Zolota basımı başlamadan önce Osmanlı piyasasına yabancı paralar hakimdi. Piyasada tedavül eden büyük boy Avrupa sikkeleri genellikle kuruş olarak isimlendiriliyordu.

13 Lane-Poole, British Museum İslami Sikkeler bölümü sorumlusudur. Raşid'in verdiği bilgilerden M. Belen'in yukarıda ismi zikredilen kitabı vasıtasıyla haberdar olmuştur (Lane-Poole, Stanley, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, London 1883, VIII, sy. XXII-XXX; 143-170). Biyografisi için bakınız: Ali Murat Yel, “LANE-POOLE, Stanley (1854-1931)” *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 100-101.

14 İsmail Galip, *Takvim-i Meskûkât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1307, s. 237, 255, 278-280.

15 Süleyman Sûdî, *Usûl-i Meskûkât-ı Osmaniyye ve Ecnebiyye*, İstanbul 1311, s. 35-45.

16 Hasan Ferid, *Nukud ve İtibar-ı Mâlî/Meskûkât*, İstanbul 1333, I, 176-192.

17 Süleyman Sûdî, *Usûl-i Meskûkât-ı Osmaniyye ve Ecnebiyye*, s. 35-45.

18 İbrahim ve Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslamî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul 1974, II, 630-631; İbrahim Artuk, “Zolota”, *DİA*, İstanbul 2013, IXIV, 500-501.

Bunlar arasında esedî kuruş¹⁹ adıyla anılan Hollanda sikkesi *leeuwendaalder* ve riyal kuruş ismiyle tedavül eden İspanyol sikkesi *reales de a ocho* büyük önem taşıyordu. Riyal ve esedî çok yaygınlaştığı için muhasebe kayıtları bile bunlarla tutulmaya başlanmıştı.²⁰ Fakat para sisteminde reform yapmak için harekete geçildiğinde, yeni basılacak Osmanlı sikkesi için esedî veya riyal model alınmadı. Bunun yerine zolota adında başka bir yabancı sikke örnek alındı. Osmanlı zolotasına model teşkil eden bu sikke, darphane kayıtlarında *zolota-i atik* olarak zikredilmekteydi. Söz konusu sikke 6 dirhem (19,242 gram) ağırlığa, yüzde 69 gümüş içeriğe sahipti.²¹ Osmanlı zolotasının standartları ise bundan bir miktar farklı olacaktı.

Osmanlı zolotası 1690 yılında ilk defa darp edildiğinde 20,043 gram (6,25 dirhem) vezne; 60 ayarında olduğu için 12,0258 gram gümüş içeriğe sahipti.²² Zolotanın standartları konusunda en doğru

19 Üzerinde aslan tasviri bulunduğu için bu isimle anılıyordu.

20 Esedî ve riyalin muhasebe kayıtlarında kullanımı için bakınız: *MAD.d*, nr. 3174, s. 66-67; Sahillioğlu, “Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1958; Riyal ve esedinin yaygın kullanımı hususunda dönemin tanıklarından Dudley North’un gözlemleri önemlidir [George D. Choksy, “Sir Dudley North’s Earliest Known Essay on Monies and Prices: Analysis of the Ottoman Empire’s Great Recoinage” *History of Political Economy* 39:3 (2007), 435-452]. Öte yandan bazı eserlerde öne sürülen esedinin *leeuwendaalder*’i değil *rijksdaalder*’i ifade ettiği yönündeki yaklaşımlar doğru olmasa gerektir. Darphane kayıtlarında esedinin 27,259 gram ağırlığında, yüzde 76 gümüş içeriğe sahip bir sikke olduğu bilgisi verilmektedir. Darphane kayıtlarındaki bu rakamlar *leeuwendaalder* için literatürde verilen 27,60 gram vezin; yüzde 75 gümüş içerik bilgisine çok yakındır. *Rijksdaalder* ise 29 gram ağırlığında, binde 885 ayarında bir sikkeydi [*D.BŞM.DRB.d*, nr. 16616; 10 Kasım 1718 (16 Z 1130) *D.DRB.d*, nr. 164; F.S. Gaastra, “The Exports of Precious Metal from Europe to Asia by the Dutch East India Company, 1602-1795” *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, ed. J.F. Richards, Durham 1983, s.447-475].

21 10 Kasım 1718 (16 Z 1130), *D.DRB.d*, nr. 164; 8-18 Ekim 1735 (Evahir-i Ca 1148), *D.DRB.d*, nr. 164.

22 14 Ra 1101 (26 Aralık 1689) *MAD.d*, nr. 3432, s.97; 15 Aralık 1697 (1 C 1109) *MAD.d*, nr. 2732, s. 172; Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı’ât-ı Rûz-merre*, haz. Muzaffer Doğan, Ankara 2017, I, 231; Sahillioğlu, “Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi”, s. 92.

bilgileri merhum Halil Sahillioğlu ortaya koymuştur. Literatürde yer alan ve Sahillioğlu'nun verileriyle çelişen bilgiler hatalıdır.²³ İlk Osmanlı zolotaları belgelerde “*zolota-i cedit*” ve II. Süleyman devrinde basıldığı için “*Süleymanî zolota*” şeklinde isimlendirilmekteydi.²⁴ Öte yandan Osmanlı zolotaları bazı eserlerde kuruş ismiyle de anılmaktadır. Bu kullanım büyük boy Avrupa sikkesi anlamındadır. Yoksa zolotanın kuruş olması teknik anlamda mümkün değildir.²⁵

Kuruşa dayalı para sisteminin teşekkülüne giden sürecin ikinci adımı hesap parası esedinin oluşturulmasıydı. Esedî kavramı leeuwendaalderi nitelemesinin yanında zamanla 120 akçe değerinde hesap parasını da nitelemeye başladı. Piyasada zolota tedavül ederken, muhasebe kayıtlarında hesap parası esedî kullanılmaya başlandı.²⁶ Hesap parası esedinin değeri 120 akçe olarak sabitlenmişti. Artık Hollanda leeuwendaalderi ile hesap parası esedî birbirinden ayrı para birimliydi. Nitekim Osmanlı piyasasında leeuwendaalderin değeri artarken, hesap parası esedinin değeri sabitti. Mesela 1704'de leeuwendaalderin değeri 131 akçeyken, 1719'da 144 akçeye ulaştı. Hesap parası esedinin değeri ise değişmeden 120 akçe olarak kaldı.²⁷

23 Özellikle zolotanın vezninin 6 dirhem olduğu yönünde iddialar vardır. Ancak nümismatik veriler de Sahillioğlu'nu ve konuyla ilgili yüzlerce arşiv belgesini teyit eder (Jem Sultan (William Holberton), *Coins of the Ottoman Empire and the Turkish Republic, A Detailed Catalogue of the Jem Sultan Collection*, California 1977, I, 198)

24 *MAD.d*, nr. 2732, s. 172; İE.DRB, 2/202; İE.ML, 110/10453. Burada zikretmemiz gereken bir diğer husus ise zolota ifadesinin söylenişine ilgilidir. Farklı şekillerde de yazılmakla birlikte genellikle zı, vav, lam, t ve güzel he kullanılarak yazılmaktadır. Bu durumda kelimenin zolota değil de, zolata veya zolta şeklinde okunması gerekebilir. Fakat zolota okunuşu literatürde yerleştiği için tarafımızdan da bu okunuş tercih edilmiştir. Söz konusu yazılış tarzına bir örnek için bkz. *MAD.d*, nr. 2485, s. 251.

25 İsmail Galib, Nuri Pere, A.C. Schaendlinger ve William Holberton gibi pek çok ismin bu şekilde kullanımlarına rastlanır. Ancak burada kullanılan kuruş ifadesi iri boyda Avrupa sikkesi anlamındadır. Kastedilen zolotadır.

26 C.DRB, 26/1277; İE.DRB 2/169; İE.DRB, 2/202; İE.ML, 110/10453; *MAD.d*, nr. 2730, s. 165; *MAD.d*, nr. 4135, s. 6; Sahillioğlu, “Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi”, s. 91-92.

27 *MAD.d*, nr. 5361, s. 92; *D.BŞM.DRB.d*, nr. 16616; *MAD.d*, nr. 3141, s. 177.

Darphanede 1690 yılında zolota basılması ve hesap parası esedînin kullanılmaya başlanması, kuruşa dayalı para sisteminin teşekkülü için geçiş sürecini başlattı. Söz konusu süreç 1719 yılına kadar devam edecekti. Bu süreçte para sisteminin ana çatısı zolota 80, hesap parası esedî 120 ve pâre 3 akçe şeklindeydi. Zolota hesap parası esedînin 2/3'ü kadardı.

1690-1719 yılları arasındaki zaman diliminde bazı istisnai uygulamalar da görülmüştür. Bunlar bazı para tarihçilerince kuruşun doğuşunu sağlayan adım olarak nitelendirilmiştir. Lakin bu yaklaşımlar doğru değildir. Söz konusu uygulamalardan ilki Hicrî 1108 (Miladi 1696-1697) yılında Osmanlı piyasasında tedavül eden leeuwendaalderlerin üzerindeki nakış ve resimlerin kazınması ve yerine Osmanlı sikkelerine has nakış ve yazılar vurulmasıdır. Yukarıda da temas edildiği üzere Atom Damalı bu hadiseyi Osmanlı kuruşunun doğuşu olarak göstermektedir. Fakat bu uygulama tek seferlik, istisnai bir olay olmaktan öteye gidememiştir. Ayrıca nakış tebdil işlemi sadece leeuwendaalderler üzerinde değil eski zolotalar üzerinde de yapılmıştır.²⁸

Diğer istisnai uygulama ise 1701 yılında 60 ayarında ve 8,2 dirhem vezninde sikke basılmasıdır. Halil Sahillioğlu tek seferlik bu darbı esedî kuruşun doğuşu olarak kabul eder. Ancak bu sikkenin esedî

• — — — •

28 Döneme ait belge ve kaynaklardaki ifadeler bir hayli muğlak ve kafa karıştırıcıdır. Ancak kaynaklardaki bilgiler nümismatik verilerle birlikte değerlendirildiğinde yapılan işin istisnai bir uygulama olduğu açıkça anlaşılır. Söz konusu kaynaklar için bakınız: *MAD.d*, nr. 3419, s. 512-513; 14 Ocak 1697 (20 Cemaziyelahir 1108), *D.DRB.d*, nr. 164; *MAD.d*, nr. 5361, vr. 87b; nr. 3141, vr. 180-181; nr. 3137, vr. 90; Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, s. 536; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 608-609. Bu tip sikkelerin üzerindeki Osmanlı damgalarının altında orjinal yazı ve nakışları seçilebilmektedir. Örnek sikkeler için şu eserlere bakılabilir: İbrahim ve Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslamî Sikkeler Kataloğu*, c.II, s. 607, levha LXXII; Jem Sultan (William Holberton), *Coins of the Ottoman Empire and the Turkish Republic, A Detailed Catalogue of the Jem Sultan Collection*, I, s. 210; c. II, plate: 140, 1793 ve 1794 numaralı sikke resimleri; Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, vol. VIII, s. 152, plate: 6, 418 ve 419 numaralı sikke resimleri.

kuruş olarak kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü darp kaydında sikkenin değerinin 105 akçe olduğu gösterilmekte ve sikke zolota olarak zikredilmektedir.²⁹ Adlandırma meselesi çok önemli olmamakla birlikte 105 akçe değerinde olması önemli bir sorundur. Esedî hesap parasıyken de, daha sonra fiziki olarak var olan sikkeye dönüştüğünde de 120 akçe değerindeydi. Nitekim aynı dönemde basılan 40 akçe değerindeki yarım zolota sülüs şeklinde isimlendirilmekteydi. Yani 120 akçelik esedînin üçte biri değerinde, 40 akçe kıymetindeydi. Dolayısıyla esedînin 120 akçe olması gerekiyordu.

Sahillioğlu'nun zikrettiği ve darphaneye ait hesap icmallerinde yer alan 8,2 dirhem veznindeki sikkeyle ilgili başka bir sorun ise sikkenin nümismatik kataloglarında bulunmamasıdır. Belki istisnai bir darp olduğu için günümüze intikal etmemiş olabilir.³⁰ Fakat numis-

29 [(9 Mayıs 1701-31 Aralık 1701) (1 Z 1112 - Gaye-i B 1113)] *MAD.d.*, nr. 4875, vr. 95a; D.BŞM.DRB, 8/21; Sahillioğlu, "Esedi" *DİA*, İstanbul 1995, XI, 368-369; Sahillioğlu, "Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi", s. 90-107 (8,2 dirhemlik sikke hakkında özellikle s. 91; s. 106).

30 Sahillioğlu'nun kendisi de II. Mustafa devrinde bu vezinde bir sikke basıldığına ilişkin nümismatik kataloglardan numune bulamamıştır. Bahsettiği türde kuruşların III. Ahmed ve I. Mahmud devrinde de basıldığını zikretmekle yetinmiştir. Bu sikkelerin İsmail Galib Bey'in katalogunda yer alan 614 ve 675 numaralı sikkeler olduğunu yazar. Fakat bunlardan ilki katalogda 8 dirhem vezinli bir sikke olarak; ikincisi ise 8 dirhem 2 kırat vezninde; yani 8,125 dirhem vezinli bir sikke olarak gösterilir. Dolayısıyla bu sikkeler de 8,2 dirhem vezninde değildir. Esasında bunlar 8,2 dirhem vezninde olsalar da çok anlamlı değildir. Osmanlılar darphanede esedî kuruş basmaya başladıktan sonra 8,25 dirhem veznini esas almışlardır. İsmail Galib Bey'in katalogunda yer alan 614 ve 675 numaralı sikkelerde bu standarda göre basılmış olmalıdır. Ancak muhtemeldir ki iki sebepten dolayı ağırlıkları kataloga farklı yansımıştır. İlki devrin teknolojisi nedeniyle vezinde ideal ölçünün her zaman tam olarak tutturulamamasıdır. Bu problem dönemin teknik şartları açısından olağan bir durumdur. Diğeri ise zaman içinde sikkelerin aşınması, doğal veya doğal olmayan yollarla ağırlıklarını bir miktar kaybetmiş olmalarıdır. İsmail Galib Bey'in eserindeki kayıt için bkz. *Takvim-i Meskûkât-ı Osmâniyye*, s. 260, 286. Sahillioğlu'nun zikrettiği 8,2 dirhemlik sikkenin tespit edilebilmesi için çok sayıda nümismatik katalog taranmış ama netice alınamamıştır. En azından başka bir yerde tespit edilene kadar II. Mustafa devrinde böyle bir sikke basıldığına dair örneğe sahip olmadığımızı söyleyebiliriz. Söz konusu kataloglar için bkz. Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, vol. VIII; İsmail Galib, *Takvim-i*

matik kataloglarında olmaması Sahillioğlu'nun haleflerini söz konusu sikkenin varlığı konusunda şüpheye düşürmüştür. Daha önemlisi Sahillioğlu'nun kendisinin de ifade ettiği üzere 8,2 dirhemlik sikke basımı tek seferlik bir uygulama olarak kalmış, devam ettirilmemiştir.³¹ Netice olarak bahsi geçen iki olayın istisnai uygulamalar olduğunu, Osmanlı kuruşunun ortaya çıkışı için bir süre daha beklemek gerektiğini söyleyebiliriz.

3. Kuruşun Doğuşu ve Osmanlı Para Sisteminin Temel Birimi Haline Gelmesi

Kuruşun doğuşu arifesinde Osmanlı piyasasında şiddetli bir gümüş kıtlığı vardı. Darphane yeteri kadar gümüş bulmakta ve para basmakta zorlanıyordu. Devlet idarecileri çözüm için çeşitli alternatifler üzerinde kafa yoruyorlardı. Saf gümüşten sikke kesmek dahil birçok seçenek değerlendirilmişti.³² Yapılan çalışmaların en önemli sonucu kuruşun ortaya çıkışı oldu.

Darphanenin gümüş bulmakta zorlanmasında, uluslararası maden hareketlerinin de etkisi vardı. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Çin'in gümüş talebi tekrar artmış, gümüşün altın karşısındaki değeri Çin'de Avrupa'ya kıyasla çok yükselmişti. Bu durum batıdan doğuya uzanan büyük bir gümüş akınına yol açmıştı.³³ Bu konuda Osmanlı belgelerinden sağlanan veriler, iktisat tarihi literatüründeki değerlendirmelerle örtüşmektedir. Belgelerde "*Acem Ermenisi*" olarak anılan

• - - - -

Meskükât-ı Osmâniyye; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul 1968; Anton C. Schaendlinger, *Osmanische Numismatik*, Germany 1973; İbrahim ve Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslamî Sikkeler Kataloğu*, II; Jem Sultan (William Holberton), *Coins of the Ottoman Empire and the Turkish Republic, A Detailed Catalogue of the Jem Sultan Collection*, II c.; *Darphane Müzesi, Osmanlı Madeni Paraları Kataloğu*, İstanbul 1985; Atom Damalı, *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*, VI.

31 Sahillioğlu, "Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi", s. 91.

32 D.BŞM.DRB, 8/52. Bu süreçte darphanede bazı denemeler yapıldığı da anlaşılıyor (TSMA.E, 68/13).

33 Dennis O. Flynn, A. Giráldez, "Cycles of Silver: Global Economic Unity through the Mid-Eighteenth Century", *Journal of World History*, Fall 2002, Vol. 13, No. 2, 391-427.

İranlı tüccarların kıymetli maden ticaretinden bahsedilmekte, bu işten büyük kazanç sağladıkları anlatılmaktadır. Kıymetli maden ticareti yapanlar piyasada tedavül eden sikkeleri toplamakla yetinmiyor, maden ocaklarından külçe gümüş de satın alıyorlardı. Sorun İranlı tüccarlarla da sınırlı değildi. Mısır'a da önemli miktarda kıymetli maden kaçıışı söz konusuydu. Gümüş kıtlığı başlangıçta darphane için katlanılabilir seviyedeiyken, 1715'lerden sonra para basım faaliyetini aksatacak düzeye gelmiştir. Darphane Enderun Hazinesi'ne padişah ve valide sultan için verdiği maaşları bile ödemekte zorlanmıştır.³⁴

Osmanlı idarecileri uzun zaman piyasadaki gelen baskıya direnmiş, gümüş fiyatını sabit tutmaya çalışmışlardır. Doğuya gümüş ihracına engel olabilmek için çok sıkı önlemler almışlardır.³⁵ Fakat uygulamaya konulan tedbirler ticari işlemlere de zarar vermiş, tüccarlar iş göremez hale gelmiştir. Şikayetlerin artması üzerine yasağın kapsamı daraltılmış, sadece külçe gümüş ve yabancı sikkeler ile sınırlandırılmıştır.³⁶ Lakin sorunun devam etmesi cebri tedbirlerin tek başına yeterli olmadığını, daha kapsamlı çözümler üzerinde durulması gerektiğini göstermiştir.

Krizin etkisini azaltacak ve darphaneyi rahatlatacak asıl adım, 20 Ekim 1719 tarihinde yayınlanan fermanla atılmıştır. Ferman sayesinde darphane daha rahat gümüş bulabildiği gibi, Osmanlı para sisteminin uzun süre değişmeyecek ana çatısı da inşa edilmiştir. Ferman yayınlanmadan önce darphanede defterdar riyasetinde yetkililer ile esnaf temsilcileri toplanmıştır. Mesele enine boyuna tartışıldıktan

34 17 Haziran 1697 (27 Zilkade 1108), C.DRB, 35/1739; 6 Eylül 1715 (7 Ramazan 1127), *MAD.d*, 1673, s. 182-183; 11 Kasım 1715 (14 Zilkade 1127), *MAD.d*, 1673, s. 3; 22 Mayıs 1716 (Selh Cemaziyelevvel 1128), *D.DRB.d*, nr. 164; 24 Kasım 1718 - 3 Aralık 1718 (Evail-i Muharrem 1131) AE.SAMD.III, 119/11717.

35 26 Ekim 1718 - 4 Kasım 1718 (Evail-i Zilhicce 1130), *A.DVNS.MHM.d*, nr. 127, s. 261, 266, 267; 24 Kasım 1718 - 3 Aralık 1718 (Evail-i Muharrem 1131) *A.DVNS.MHM.d*, nr. 127, s. 278.

36 24 Kasım 1718 - 3 Aralık 1718 (Evail-i Muharrem 1131) AE.SAMD.III, 119/11717; 22 Ocak 1719 - 31 Ocak 1719 (Evail-i Rebiülevvel 1131), *A.DVNS.MHM.d*, nr. 127, s. 306; 2 Ocak 1719 - 12 Ocak 1719 (Evasıt-ı Safer 1131), AE.SAMD.III, 119/11717; 22 Ocak 1719 - 31 Ocak 1719 (Evail-i Rebiülevvel 1131), *A.DVNS.MHM.d*, nr. 127, s. 307; 21 Şubat 1719-2 Mart 1719 (Evail-i Rebiülahir 1131) AE.SAMD.III.54/5438.

ve bazı teknik incelemeler yapıldıktan sonra çeşitli düzenlemelerin hayata geçirilmesine karar verilmiştir. Öncelikle darphanenin piyasadan temin ettiği gümüşe ödediği fiyat yükseltilmiştir. Piyasada bir dirhem gümüş 22 akçeye alınıp satılırken, darphane gümüşe 20 akçe ödüyordu. Darphanenin ödediği fiyat da 22 akçeye çıkarılmıştır.³⁷

Gümüşün fiyatına yapılan zam darphanenin hammadde temin maliyetini de arttırmıştı. Bu yüzden piyasada tedavül eden zolota, pâre ve akçenin standartları yeniden belirlendi. 1690 yılında ilk defa tedavüle sürülen ve 6,25 dirhem (20,043 gram) ağırlığa yüzde 60 gümüş içeriğe sahip olan zolotalar, piyasada 80 akçeye tedavül ediyordu. Yapılan düzenlemeyle zolotaların değerinin 90 akçeye çıkartılmasına karar verildi. On akçelik zammın darphanenin artan hammadde maliyetini karşılaması bekleniyordu. Zolotanın ayarında değişiklik yapılmadı. Fakat vezni 6,25 dirhemden 6,171 dirheme yani 19,792 grama indirildi. Böylelikle darphane bir keselik³⁸ zolota bastığında 3.671 akçe gelir elde edecekti.

Pârenin ise ayarı düşürüldü. Daha önce pâre altmış beş ayarında basılırken, artık zolota gibi altmış ayarında basılmasına karar verildi. Ayarı altmış olan 200 dirhem gümüşten 1.000 adet pâre kesilecekti. Dolayısıyla pâre 0,2 dirhem ağırlığında (0,6414 gram) olacaktı. Darphane bu standartlarda bir keselik pâre bastığında 2.304 akçe gelir elde edecekti. Akçenin ise ayarına dokunulmadı, sadece vezni biraz azaltıldı. Artık doksan ayarında bir dirhem gümüş-bakır karışımından yirmi iki tane akçe kesilecekti. Dolayısıyla akçenin vezni 0,04545 dirhem (0,1457 gram) olacaktı. Böylece bir keselik akçe basıldığında 1.548 akçe kar edilecekti.³⁹

• — — — •
37 Sarrafların ve kalcıların darphaneye getirdiği gümüşe ödenen bedel bunun dışında tutulmuştur.

38 60.000 akçelik veya 500 esedî kuruşluk.

39 Kuruşun doğuşunu sağlayan fermanın tam metni şu defterde yer almaktadır: 20 Ekim 1719 (6 Zilhicce 1131), *D.DRB.d.*, nr. 164. Fermanda yeni basılacak sikkelerin hususiyetlerine ilişkin verilen bilgilerin icmalı için ise şu deftere bakılabilir: *D.BŞM.DRB.d.*, nr. 16616. Vekayinüvis Raşid Efendi ve Silâhdar Mehmed Ağa meselenin esasına ilişkin hatalı bilgiler vermekle beraber yapılan çalışmaların ayrıntılarına dair mühim bilgiler de vermektedirler: Raşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, s. 1168-1169; Mehmet Topal, "Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme, Tahlil

Zolota, pâre ve akçenin standartlarında yapılan değişikliklerden daha önemlisi, 20 Ekim 1719 tarihli fermanla kuruşun Osmanlı para sistemine girmesi ve sistemin temel taşı haline gelmesiydi. Böylece hesap parası esedînin yerini, darphanede düzenli olarak basılacak ve piyasada tedavül edecek olan kuruş aldı. Kuruş 8,25 dirhem ağırlığındaydı (26,457 gram); ve yüzde 60 gümüş içeriğe sahipti.⁴⁰ Kuruşların bir yüzünde “sultânü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn es-sultân ibnü's-sultân” yazısı, diğer yüzünde ise Sultan III. Ahmed'in tuğrası ile “duribe fî Kostantiniyye 1115” ibaresi yer alıyordu.⁴¹

Darphane bu standartlarda 500 kuruş bastığında 3.470 akçe gelir elde edecekti. Kuruşun piyasada tedavül değeri 120 akçe, yani 40 pâreydi. Dolayısıyla 1 pâre eskiden olduğu gibi 3 akçeydi. Zolota'nın kıymeti esedînin 3/4'üne, yani 90 akçeye yükseltilmişti. Osmanlı para sisteminin uzun süre değişmeyecek olan ana çatısı böylece şekillenmiş ve nihaî halini almış oluyordu.⁴² Ferman piyasada tedavül eden ve darphane için hammadde kaynağı olan yabancı sikkelerin rayicini de yeniden düzenlemişti.⁴³ Yabancı sikkeleri ve gümüşü be-

• — — — •

ve Metin (1106-1133/1695-1721)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, dan. M. İlgürel, s. 909.

40 20 Ekim 1719 (6 Zilhicce 1131), *D.DRB.d*, nr. 164; *D.BŞM.DRB.d*, nr. 16616. Yeni sikke, kaynaklarda kuruş [20 Ekim 1719 (6 Zilhicce 1131), *D.DRB.d*, nr. 164]; yeni kuruş [(24 Ekim 1719 - 3 Kasım 1719) (Evasıt-ı Zilhicce 1131) *A.DVNS.MHM.d*, 129, s. 144; *Amasya Kadı Sicili Defterleri*, nr. 29, s. 74; *C.DRB*, 46/2288]; cedid kuruş (*D.BŞM.DRB.d*, nr. 16616; *MAD.d*, nr. 3925, vr. 108b); tuğralı kuruş (*C.DRB*, 2/98) ve esedî kuruş (*D.DRB.d*, nr. 968, s. 45; *KK.d*, nr. 7500, s. 120) gibi isimlerle anılıyordu.

41 *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu*, nr. 4263; İsmail Galib, *Takvim-i Meskûkât-ı Osmâniyye*, s. 260; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, s. 193.

42 20 Ekim 1719 (6 Zilhicce 1131), *D.DRB.d*, nr. 164; *D.BŞM.DRB.d*, nr. 16616. Hazineye menfaat temin etmek için girişilen birtakım hususi uygulamalar dışında, verilen değerler her zaman bu şekildeydi. Hazine lehine girişilen uygulamalar için şu yazıya bakılabilir: Halil Sahillioğlu, “Ruznâmçe” *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, 30 Nisan-2 Mayıs 1986, *Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 113-139.

43 Fermanla piyasada tedavül eden yabancı sikkeler ve rayiçleri sayılmıştır: 8,5 dirhem 1 denk ağırlığındaki solye kuruş 186 akçe; 8,5 dirhem 1 denk ağırlığındaki polye kuruş 173 akçe; 9 dirhem ağırlığındaki kara kuruş 181 akçe; 7 dirhem 2,5 kırat ağırlığındaki dukat 137 akçe; 8,5 dirhem ağırlığındaki esedî kuruş 144 akçe; 2 dirhem ağırlığındaki lipur-ı kebir 24 akçe; 1 dirhem ağırlığındaki lipur-ı sagir

lirlenen fiyattan fazlaya alıp satanların şiddetle cezalandırılacağı da ilan edilmişti.⁴⁴

Elimizde fermanı teyit eden başka vesikalarda vardır. Bunlardan ilk grubu femandaki hususları icmâlen vilayetlere bildiren mühimme ve kadı sicili kayıtlarıdır.⁴⁵ Diğer grup ise Enderun Hazinesi'ne ait defterlerdir. Söz konusu defterler sırasıyla incelendiğinde Hicri 1131 yılı Zilhicce ayına kadar darphaneden Enderun Hazinesi'ne gönderilen sikkeler arasında kuruş yoktur.⁴⁶ Zilhicce ayına ait defterde ise darphaneden 1.000 tam kuruş; 1.500 yarım kuruş; 1.000 çeyrek kuruş gönderildiği kayıtlıdır. Aynı defterde fermanın yayınlanmasıyla birlikte hazinede mevcut zolotaların sayıldığı ve 90 akçe üzerinden değerinin yeniden hesaplandığı gösterilmektedir. Zolotanın 90 akçe üzerinden hesaplanması sonucu 11.308 kuruş 30 akçelik gelir artışı elde edilmiştir.⁴⁷

Fermanın yayınlandığı dönemin şahidi olan ve gelişmeleri günlüğüne kaydeden Kadı Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi de ulaştığımız sonuçları teyit eden bilgiler verir. Mustafa Efendi günlüğünde Hicri 1131 yılı Zilhicce ayına ait olayları naklederken tellalların zolotanın değerinin 90 akçeye çıkarıldığını ilan ettiğini aktarır. Günlükte Hicri 1132 yılı Muharrem ayına ait kayıtlar arasında ise askere ulufe verildiği, dağıtılan paralar arasında darphanede yeni basılmış olan tuğralı esedîlerin de yer aldığı aktarılmaktadır.⁴⁸

• — — — •

10 akçe; 6 dirhem ağırlığındaki atik zolota 88 akçe [20 Ekim 1719 (6 Zilhicce 1131), *D.DRB.d*, nr. 164; *D.BŞM.DRB.d*, nr. 16616].

44 20 Ekim 1719 (6 Zilhicce 1131), *D.DRB.d*, nr. 164.

45 24 Ekim 1719 - 3 Kasım 1719 (Evasıt-ı Zilhicce 1131) *A.DVNS.MHM.d*, 129, s. 144; *Amasya Kadı Sicili Defterleri*, nr. 29, s. 74; *C.DRB*, 46/2288.

46 *T SMA.D*, nr. 2358/3,4; 2359/1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12; 2360/1,2,3,4,5; 2361/5,12; 2362/1,2,3,4,5,6, 7,8,9,10,11; 2363/1,2,3,4; *T SMA.E*, nr. 32/18/1; 58/16/1; 58/16/4; 58/16/6; 58/16/11; 58/16/12; 58/16/14; 58/16/15; 58/16/16; 58/16/17; 58/16/18; 58/17/1; 58/17/3; 58/17/4; 58/17/6; 58/17/8; 657/55/20; 657/55/21; 657/55/22; 657/55/23; 657/55/24; 913/16/1; 1134/42/1; 1283/38/1.

47 *T SMA.D*, nr. 2362/12; *T SMA.E*, nr. 58/16/13.

48 *KK.d*, nr. 7500, s. 120 (Kamil Kepeci Defterleri arasında bulunan bu yazma Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi'ye ait günlüktür).

Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa da ulaştığımız sonuçları doğrulamaktadır. Silâhdar, Hicrî 1132 yılı Muharrem ayına ait kaydında Muharrem ayının sekizinde salı günü askere ulufe verildiğini, dağıtılan paranın içinde yeni basılan 120 akçeye rayiç kuruşlar bulunduğunu, zolotanın değerinin ise kısa süre önce 90 akçeye çıkarıldığını nakleder.⁴⁹

Netice itibariyle yapılan düzenlemelerin darphanenin yaşadığı gümüş temin sorununu bütünüyle sona erdirdiği söylenemez.⁵⁰ Ancak uygulamaya konulan değişiklikler sayesinde Osmanlı para sistemi ve darphane istikrara kavuşmuş, kuruş güçlü bir para birimi olarak sistemin merkezine yerleşmiştir. Osmanlı para tarihinde kuruş devri böylece başlamıştır.⁵¹

Sonuç

Kuruşun ortaya çıkışı hakkında yazılanlar incelendiğinde, büyük bir muamma ile karşılaşılır. Söz konusu muammanın temelini dönemin vekayinüvisi Raşid atmıştır. XIX. yüzyılda konunun uzmanları Raşid'in verdiği hatalı bilgileri düzeltmiştir. Ancak yapılan tashih XX. yüzyıldaki haleflerince görmezden gelinmiştir. Sonuçta mevzu bugüne kadar karanlıkta kalmış, meseleye dair birbirini tutmayan birçok değerlendirme ortaya çıkmıştır. Kuruşun doğuşunu sağlayan ferman ve destekleyici diğer belgeler, muammayı çözecek niteliktedir.

Osmanlı kuruşunun doğuşunu sağlayan süreç, 1690 yılında darphanede zolota darbıyla başlamıştır. Zolota piyasada tedavül

• — — — •
49 Mehmet Topal, "Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme, Tahlil ve Metin", s. 909.

50 Kuruş piyasaya sürüldükten sonra da doğuya gümüş kaçışının devam ettiğini gösteren kayıtlar vardır [10-19 Nisan 1720 (Evail-i Cemaziyelahir 1132), *A.DVNS.MHM.d*, nr. 129, s. 242; 28 Nisan - 8 Mayıs 1720 (Evahir-i Cemaziyelahir 1132) *A.DVNS.MHM.d*, nr. 129, s. 242.

51 Zolotanın değerinin 90 akçeye çıkarılması piyasada bazı sıkıntılara da yol açmıştır. Mesela Erzurum'da aralarında alacak verecek meselesi olan tüccardan bazıları zolotayı 90 akçeden kabul etmek istememişler, hadise büyüyünce olay resmi makamlara intikal etmiştir. Yetkililer asla fermanın hilafına hareket edilmemesi uyarısında bulunmuştur [23 Aralık 1719 (10 Safer 1132), C.DRB, 42/2067].

ederken, muhasebe kayıtlarının tutulması için de esedî kuruş adıyla bir hesap parası oluşturulmuştur. Yirmi dokuz yıl boyunca devam eden bu yapı, 20 Ekim 1719 tarihinde darphanede kuruş basılmaya başlanmasıyla değişmiştir. Hesap parası esedînin yerini darphanede basılan ve piyasada tedavül eden Osmanlı kuruşu almıştır. Böylece Osmanlı para sisteminin temel birimi kuruş olmuş, akçenin dört asır süren hakimiyeti sona ermiştir.